

Avot de-Rabbi Nathan hoofdstuk 26

(Vervolg *sejag la-Tora* – een omheining rond de Tora)

Vervolg tekst Avot-de Rabbi Nathan p. 41b (Pirké Avot 3,13)

Rabbi Akiva zegt: Een omheining rond eer is om niet frivol te zijn. Een omheining rond wijsheid is stilte (zwijgen). Een omheining rond geloftes is abstinentie (afzijdigheid, onthouding). Een omheining rond heiligheid is reinheid. Een omheining rond bescheidenheid is vrees voor overtreding.

Hij was gewoon te zeggen: Begeef je niet onder de heidenen, opdat je niet leert van hun daden.

Eet geen brood met een priester die ongeletterd is, opdat je geen inbreuk maakt op heilige zaken.

Wees niet roekeloos (met het afleggen van) geloften, opdat je geen eedbreuk pleegt.

Maak er geen gewoonte van bij diners aan te zitten, opdat je er niet mee eindigt van stengels te eten [te eten van iets dat verboden is verklaard].¹

Geraak niet in (een situatie van) twijfel (een mogelijke overtreding te begaan), opdat je niet geraakt in zekerheid (tot een daad die met zekerheid verboden is).

Avot de-Rabbi Nathan nosach 'b' 36a-b

Rabbi Akiva zegt: een omheining rond wijsheid is stilte (zwijgen). Een omheining rond heiligheid is reinheid. Een omheining rond geloften is abstinentie. Een omheining rond Tora is overlevering.

Hij was gewoon te zeggen: Verblijf niet onder de heidenen opdat je geen afgodendienst bedrijft. Eet geen brood met een priester die ongeletterd is opdat hij je niet te ten geeft van wat geheilgd is aan de hemel. Kom er niet toe een eed af te leggen op dat je er niet toe komt geloftes af te leggen. Begeef je niet in (een situatie van twijfel) opdat je niet geraakt in zekerheid (tot een daad die met zekerheid verboden is). Geraak niet in gelach op dat je niet tot overtreding komt. En niet op een plek waar mensen zich niet inspannen mens te zijn.

Uitleg:

Frivoliteit

In Misjna Avot III,13 vinden we de bron van deze uitspraak:

Rabbi Akiva zegt: Lachen en lichthoofdigheid (lichtzinnigheid) gewennen een mens aan ontucht. Mondelinge overlevering vormt een omheining rond de Tora. Tienden vormen een omheining rond rijkdom. Geloftes vormen een omheining rond abstinentie (afzondering van het verbodene). Een omheining rond wijsheid is zwijgen.²

¹ Deze variant leest niet *ha-kannim* – ‘de rietstengels’, maar ‘*ha-konam*’ – (iets dat gewijd of) verboden (taboe) is. Zie A.R.N., ed. S. Schechter, p. 82 noot 5. En zie A.R.N. ed. J. Goldin, p. 200, noot 4.

² Deze versie is ook overgenomen in ARN ed. Wilna.

Inhoudelijk sluiten de opmerkingen van Rabbi Akiva aan bij die van zijn leerling en collega Ben Azzai, die eerder genoemd werden. Wees voorzichtig met een ‘licht gebod of verbod – eveneens een daad die (alleen al) naar overtreding zweemt – opdat je niet een heus gebod gaat overtreden en dingen doet die de grenzen van de Tora duidelijk overschrijden. Van het ene komt immers het andere. De hier geuite waarschuwingen van Rabbi Akiva vallen onder het concept ‘*sejag la-Tora*’ – een extra omheining rond de strikte regels van de Tora, zoals een omheinend hek rond een akker om de gewassen te beschermen. Extra omheiningen rond de regels van de Tora zijn onontbeerlijk om zo ver als mogelijk is van grensoverschrijdend gedrag weg te kunnen blijven. Frivoliteit en lichtzinnigheid tasten de oplettendheid aan die nodig is om verwerpelijk handelen te vermijden. Dat geldt, zo blijkt uit de weergave in Misjna Avot, met name op het terrein van seksueel overschrijdend gedrag.

Geloftes

Wie lichtzinnig beloftes doet, zal vroeg of laat ook luchthartig omgaan met het afleggen van een eed. Het breken van een eed geldt, halachisch beoordeeld, als zwaarder vergrijp dan het verbreken van een gelofte. Een gelofte werd bijvoorbeeld gedaan om van het gebruik van iets af te zien of iets aan de Tempel en de dienst aldaar toe te wijzen. Zonder zich ervan bewust te zijn kon men in plaats van een gelofte zomaar een eed afleggen. Het halachische onderscheid tussen de twee is immers niet altijd even helder.³ Sommige Wijzen bevalen daarom aan om maar liever helemaal geen geloftes te doen.⁴

De versie in Misjna Avot draait de volgorde om. Het doen van de gelofte zich ergens van te onthouden kan iemand die te kampen heeft met een sterke kwade drijfveer weghouden uit de sfeer van overtreding, zodat hij in veilige afzondering (*perisjoet*) verblijft.⁵ *Perisjoet* – afzijdigheid en onthouding – vormt een buffer tegen wereldlijke verlokkingen. Don Jitzchak Abravanel legt uit dat iemand die gewend is geloftes af te leggen en belooft zich te onthouden van wat geoorloofd is, zal ook gemakkelijker weg blijven van wat niet geoorloofd is!⁶

Mondelinge leer en traditie

Mondelinge overlevering (zo de extra waarschuwing in de versie van Misjna Avot) vormt een extra beveiliging tegen overtreding van de Tora. Dat is, omdat de mondelinge traditie Tora-regels nader specificeert en soms aanvult met extra restricties. In het bijzonder kon Rabbi Akiva hier ook doelen op de *mesorèt* in de betekenis van: de juiste overlevering van de Tora-tekst, als basis voor de gehele traditie van uitleg sinds de openbaring op Sinai!

Me’iri (*Tif’èrèt Jisra’él*) interpreteert *mesorèt* als het gebruik van mnemotechnische middelen om Tora-kennis in het geheugen te doen beklijven zodat het geleerde niet meer vergeten wordt.

Don Jitzchak Abravanel geeft hier een alternatieve uitleg van het begrip ‘**mesorèt**’ (*mesora*) (overlevering) in zijn commentaar op ARN. Volgens deze commentator waarschuwde Rabbi Akiva hier om trouw te blijven aan door de eigen leermeester overgeleverde tradities, opdat niet elke leerling een eigen specifieke mening gaat propageren. Dat leidt alleen maar tot ongewenste verdeeldheid binnen Israël en tot opsplitsing van de traditie. Zo lezen we aan het eind van het Talmoedtraktaat Sota: ‘Toen de leerlingen van Sjammai en Hillel, die hun leermeesters niet voldoende gediend hadden, zich vermenigvuldigden, namen conflicten binnen Israël toe en werd de Tora tot twee Tora’s.’⁷

³ Vgl. de parallel en het bijbehorende commentaar in Massèchèt Dèrèch Erèt Zota 1, ed. M. van Loopik, *The Ways of the Sages and the Way of the World*, p. 200-201.

⁴ Vgl. onder meer Babylonische Talmoed, Nedarim 20a, Choelien 2a en Bava Kama 103b.

⁵ Zie ook het commentaar van Rabbi Jona bij Misjna Avot III,13

⁶ Zie diens commentaar n.a.v. Misjna Avot III,13.

⁷ Zie Babylonische Talmoed, Sota 47b.

Het geven van tienden

Volgens Misjna Avot beschouwde Rabbi Akiva ook het geven van tienden als een extra beveiliging, en wel als middel tegen armoede en tot behoud van rijkdom en voorspoed. Want liefdadigheid en sociaal engagement behoren tot de dingen waarvan de mens de opbrengst al in dit leven mag proeven. Sommige verklaarders citeren in dit verband de profeet Mal'achi: *'Breng al de tienden naar het voorraadhuis, zodat er voedsel in Mijn huis is. Beproof Mij toch hierin, zegt de Eeuwige der heerscharen, of Ik niet de vensters van de hemel voor jullie zal openen en zegen over jullie zal uitgieten enz.'* (Mal. 3:10). Gaven aan armen of priesters verminderen iemands rijkdom dus niet, maar vermeerderen deze juist. Het gebod *'Geef tienden'* (Deut. 14:22) – *assér te'assér* – wordt in een overlevering speels gelezen als *'geef tienden'* (*assér*), opdat je rijk wordt (*te'assér*)⁸ Of mogen we het ook zo verstaan dat het liefdadigheid bescherming biedt tegen arrogantie, hebzucht of combinatie van exorbitant egoïsme en pilzucht.

Heiligheid en reinheid

Eten bij een priester die het heilige niet van het onheilige weet te onderscheiden kon er ertoe leiden dat men at of gebruik maakte van dingen die aan God en de Tempel gewijd waren, of dingen gebruikte die alleen aan iemand van priesterlijk geslacht waren voorbehouden. Volgens een overlevering op naam van Rabbi Sjim'on ben El'azar moest men voorzichtigheid betrachten in de omgang met iedere ongeletterde *am ha-arètz*, met alle personen die bijvoorbeeld niet goed op de hoogte waren van spijswetten, afdracht van tienden of reinheidsregels en dergelijke.⁹

Brasserij

Veelvuldig aanzitten bij banketten en diners leidt tot gewenning aan de consumptie van voedsel waarvan de precieze geaardheid en herkomst niet altijd duidelijk is. Vroeg of laat zal de feestganger gewild of ongewild spijswetten of reinheidsvoorschriften overtreden en iets consumeren dat Tora en traditie verbieden. Deze uitleg ligt in de lijn met de contextuele gedachte dat een losse en luchthartige houding de grens van het verbodene kan doen overschrijden. De lezingen in ARN verschillen overigens enigszins en daarmee ook de interpretaties. Een tekstversie luidt: **'opdat je er niet mee eindigt te eten van iets dat verboden is verklaard.'**¹⁰ Uit frustratie zullen gastheren na verloop van tijd het voedsel, dat zij een ongenode voorzetten tot gewijd of taboe verklaren, opdat de klaplopende gast er niet meer van mag eten.

Andere tekstvarianten zijn: **'opdat je er niet mee eindigt van stengels te eten'**; of: **'opdat je er niet mee eindigt het schraapsel (uit de pot) te eten'**; of: **'opdat je er niet mee eindigt uit de mand te eten.'**¹¹ Wie zo verslingerd raakt aan feestbanketten zal – om niet voor schuimer te worden aangezien – allicht ook zelf diners en feesten gaan organiseren. Om dat te bekostigen zal hij mogelijk zulke grote bedragen moeten spenderen dat hij met zijn huisgenoten uiteindelijk tot de bedelstaf vervalt. Dan zien hij en de zijnen zich bij wijze van spreken gedwongen rietstengels te eten of te nemen uit de mand. Dat laatste wil zeggen dat zij

⁸ Zie Babylonische Talmoed, Ta'anit 9a. Vgl. het commentaar van Don Jitzchak Abravanel op Misjna Avot III,13.

⁹ Babylonische Talmoed, Sjabbat 13a.

¹⁰ Deze variant leest niet *ha-kannim* – 'de rietstengels', maar *'ha-konam'* – (iets dat gewijd of) verboden (taboe) is. Zie A.R.N., ed. S. Schechter, p. 82 noot 5.

¹¹ Zo de Overeenkomstig de alternatieve lezing *'ha-tziknin'* (ed. Wilna) – het schraapsel uit de pot, of *'ha-koeppa'* – de mand (van liefdadigheid). uitleg in de editie van J. Goldin, *The Fathers according to Rabbi Nathan*, p. 200, noot 4.

aangewezen zullen zijn op armengaven. Enkele commentatoren¹² noemen in dit verband een Talmoedische overlevering die de materiële en morele neergang van de ‘feestganger’ in niet mis te verstane termen toelicht:

»Onze rabbijnen leveren over: Iedere Tora-geleerde die overal en veel feestmalen bezoekt, richt zijn eigen huis te gronde en maakt zijn vrouw tot weduwe, zijn jongen (kinderen) tot wezen; hij vergeet wat hij aan Tora-kennis geleerd heeft en raakt betrokken bij vele conflicten; naar zijn woorden wordt niet geluisterd en hij ontheiligde naam van de Hemel, alsook de naam van zijn leermeester en van zijn vader; hij bezorgt zichzelf een slechte naam, alsook zijn kinderen en kleinkinderen, tot aan het einde der geslachten. Hoe dan precies? Abbajé zegt: Men noemt hem een stoker van ovens. Rava zegt: een cafédanser. Rav Pappa zegt: een bordenlikker. Rav Sjama’ja zegt: Een (dronken) sloeber die zich hult (in zijn jas) en (op een willekeurige plek) neerligt (om zijn roes uit te slapen).«¹³

Wijsheid

Om wijsheid te behouden en voor een wijze te worden aangezien, kan men het beste zwijgen. Overeenkomstig het boek Spreuken: *‘Zelfs een dwaas die zwijgt, wordt wijs geacht’* (spr. 17:28). Rabbi Mosjè Lieber refereert aan deze mooie toelichting op grond van het commentaar van Rabbi Josef Ibn Nachmias (14e eeuw) bij Pirké Avot:

»‘Rabbi Josef Nachmias vertelt van iemand die meer praatte dan dat hij luisterde. Degene die dit waarnam zei hem: God schiep de mens met twee oren en met één mond. Klaarblijkelijk moet men twee keer zoveel luisteren als spreken. Deze waarheid is uitgedrukt in het spreekwoord: Een woord is één *sela* (muntje) waard; zwijgen is twee muntjes waard’ (Babylonische Talmoed, Megilla 18a).’«¹⁴

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 41b

Begeef je niet buiten het land, opdat je geen afgoderij zult begaan. Want zo sprak David: ‘Want zij hebben mij deze dag verdreven, zodat ik niet verenigd kan blijven met het erfdeel van de Eeuwige, zeggend: "Ga heen, dien andere goden"' (I Sam. 26:19). Kan het dan in je gedachten opkomen dat koning David een vereerder van heidense goden is geweest? Maar zo bedoelde David te zeggen: Ieder die het land Israël achter zich laat en zich buiten het land begeeft, zo iemand beschouwt de Schrift alsof hij afgoden dient. Hij (Rabbi Akiva) was gewoon te zeggen: Hij die begraven ligt in andere landen is alsof hij begraven ligt in Babylon. Ieder die begraven ligt in Babylon is alsof hij begraven ligt in het land Israël. Ieder die begraven ligt in het land Israël is alsof hij begraven ligt onder het altaar. Want het gehele land Israël is geschikt voor het altaar. En ieder die begraven ligt onder het altaar is alsof hij begraven ligt onder de toon van (goddelijke)glorie; er is immers gezegd: ‘Een troon van glorie, een hoge plaats vanaf het begin, is de plaats van Zijn heiligdom’ (Jer. 17:12).

Uitleg:

¹² De commentaren Binjan Jehosjoea (van Rabbi Joshoea Falk) en Ahavat Chèsèd (van Rabbi Abraham ben Rabbi Sjimsjon Witmond, 1777).

¹³ Zie Babylonische Talmoed, Pesachim 49a.

¹⁴ Zie M. Lieber ed., *Pirkei Avos – Ethics of the Fathers*, (Artscroll Mesorah Series) op Misjna Avot, a.l., 180.

Verblijf in het land Kena'an- een verplichting?

De gevaren van afgoderij en de invloed van heidense culturen zijn buiten de grenzen van het land Israël uiteraard groter dan daarbinnen. Verblijf in de diaspora heeft zijn goede en slechte sporen nagelaten, maar alleen binnen de grenzen van het land Israël kan het Joodse leven volledig overeenkomstig de eisen van de Tora worden geheiligd. De opmerking van Rabbi Akiva over de gunstige invloed van het verblijf in het land Kena'an doet denken aan een overlevering in de Tosefta naar aanleiding van een vers uit het boek Leviticus: *'Ik ben de Eeuwige, jullie God, Die jullie heb uitgeleid uit Egypte, om jullie het land Kena'an te geven, om voor jullie God te zijn'* (Lev. 25:38).

De Tosefta geeft in een parallelle overlevering een wat uitgebreidere uitleg:

»Alle tijd dat jullie in Kena'an verblijven, zie dan ben Ik jullie tot God; maar zo jullie niet in Kena'an verblijven, ben Ik jullie als het ware niet tot God (...). De Schrift zegt (de woorden van David weergevend, die naar het land van de Filistijnen was gevlucht): *'Want zij hebben mij deze dag verdreven, zodat ik niet verenigd kan blijven met het erfdeel van de Eeuwige, zeggend: Ga heen, dien andere goden'* (I Sam. 26:19). Kan het dan in je gedachte opkomen dat David een bedriever van afgodendienst is geweest? Maar zo legde David uit: Ieder die het land (Israël) ten tijde van vrede achter zich laat en zich buiten het land begeeft, is alsof hij afgoderij bedrijft. Want er is gezegd: *'Want Ik zal hen in getrouwheid in dit land planten, met heel Mijn hart en met heel Mijn ziel'* (Jer. 32:41). Alle tijd dat zij op haar verblijven, zijn zij voor Mij in getrouwheid geplant, met heel Mijn hart en heel Mijn ziel; maar zo zij niet op haar blijven, dan is het alsof zij niet in getrouwheid voor Mij geplant zijn, noch met heel Mijn hart noch met heel Mijn ziel.

Rabbi Sjim'on ben Ilai zegt: Israëlieten die buiten het land verblijven, zijn bedrivers van afgodendienst. Hoe moet men zich dit voorstellen? Als een heiden die een drinkgelach organiseert voor zijn zoon. Hij gaat heen en nodigt alle Joden uit die in zijn stad verblijven; ook al eten en drinken zij van het hunne en staat hun dienaar hen te bedienen, zij zijn afgodendienaren; er is immers gezegd: *'Dan zal er een tot jou roepen en zul je van zijn offer eten'* (Ex. 34:14).¹⁵

Meerdere halachische autoriteiten zijn de mening toegedaan dat een verblijf in het land Israël niet alleen de voorkeur verdient, maar een halachische verplichting is waaraan men zich niet onnodig mag onttrekken. In zijn commentaar op Num. 33:53 suggereert Nachmanides onomwonden dat verblijf in het heilige land voor het Joodse volk in feite niet minder dan een Tora-gebod is: *'En jullie zullen het land erven en daarin wonen. Want aan jullie heb Ik het land gegeven om het in bezit te houden'* (Num. 33:53). Uitsluitend een noodsituatie kan dus reden zijn om het in bezit genomen land weer te verlaten, en dan nog alleen maar tijdelijk, zoals de aartsvaderen in periodes van extreme droogte en hongersnood.¹⁶ Immers alleen in dit door God daartoe geschonken land kan het Joodse volk alle 613 geboden waarmaken. Sommige van die geboden gelden niet buiten de grenzen van het land. Rasjbam, Rabbi Sjemoe'el ben Me'ir (de kleinzoon van Rasji), beschouwde het verblijf in het land Israël weliswaar niet als gebod in absolute zin, maar oordeelde eveneens vertrek uit Erètz Jisra'el als

¹⁵ Zie Tosefta Avoda Zara 4,6. Vergelijk ook de verwante versie in Babylonische Talmoed Ketoevot 110b en in Midrasj Jalkoet, Sjemoe'el § 136.

¹⁶ Zie Babylonische Talmoed, Bava Batra 91a. Elimèlech (de echtgenoot van Ruth) en zijn twee zonen Machlon en Chilion zouden volgens Rabbi Sjim'on met de dood bestraft zijn, omdat zij het land Israël hadden verlaten, ook al was dit het gevolg van hongersnood. De terugkeer van Ruth was een roemrijke daad.

een buitengewoon onwelgevallige daad.¹⁷ Alleen in uitzonderlijke situaties zoals een vreselijke hongersnood is men (tijdelijk) van die plicht ontslagen. De discussie welke uitzonderlijke noodsituaties vertrek uit het land en een verblijf elders toelaten, zal wel altijd een punt van discussie blijven.¹⁸

Begraven in het land der vaders

Mensen worden doorgaans begraven op de plek waar ze geleefd hebben en waar zij gestorven zijn. Leven en op zijn minst sterven in het land van Israël verdient voor het Joodse volk de voorkeur. Een graf in het land Israël is eervoller en geliefder dan in een of ander vreemd oord waar vrijwel uitsluitend niet-Joden wonen.¹⁹ Het meest ontierend is om als Jood in een voor Joden volkomen vreemd gebied te worden begraven. Iets milder beschouwde Rabbi Akiva een begrafenis in Babylon, waar zich een grote daarheen gedeporteerde Joodse gemeenschap bevond en waar vele talmoedscholen waren. Uiteraard nog beter voor zowel leven als sterven is het land Israël. Maar de absolute voorkeur verdiende volgens Akiva toch een graf in de omgeving van Jeruzalem bij de Tempelberg, zo te zeggen onder de rook van het altaar met zijn zoenoffers. Met verwijzing naar een vers uit Jeremia herinnerde Rabbi Akiva aan het moment van de intredende dood als culminatiepunt van een proces van rouw en verzoening. Op de plek van Gods glorie, daar waar de Sjechina troont en het dichtsbij de mensen verblijft, hoort verzoening het meest thuis. Dit alles doet denken aan een les van Maimonides; en aan de *widdoej*, de liturgische schuldbekentenis bij het sterven. Gods herinnering aan zelfs de zwaarste overtredingen kan door oprecht berouw tijdens het stervensuur worden verzoend en uitgewist.²⁰

Barrières voor het leren van Tora (verblijf in de diaspora)

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 41b

Hij was gewoon te zeggen: Een ongeletterd persoon (*am ha-arètz*) kan geen chasied zijn; wie zich snel beschaamd voelt, kan niet leren; en wie snel geërgerd raakt, kan niet onderwijzen.

Uitleg:

Deze uitspraak wordt in Pirké Avot toegeschreven aan Hillel (de Oude).²¹

De spreuk somt enkele voorwaarden op die een efficiënt leerproces bevorderen. Een ongeletterd en onbeschaafd persoon die zichzelf niet verfijnt door kennis van de traditie, kan niet werkelijk vroom zijn. Een vroom mens, een chasied, is immers iemand die de wet kent en tegelijkertijd meer doet dan de letter van de wet strikt genomen van hem vereist. Zo acht een echte chasied het belang van zijn naaste groter dan het zijne. Wie voornamelijk op wereldse zaken is gericht en de 'gewone' grenzen van Gods wet niet tot in detail leert kennen, mist allicht de fijngevoeligheid om zich te richten op de verder strekkende geest van de wet. Ook

¹⁷ Zie commentaar Rasjbam bij Babylonische Talmoed, Bava Batra 91a.

¹⁸ Zie in verband met de halachische discussie in hoeverre het verblijf in Eretz Jisra'el een halachische verplichting is: J.D. Bleich, *Contemporary Halakhic Problems*, New York 1977, p. 5-13.

¹⁹ Vgl. in dit verband ook D. Hoffmann *Midrasj Tanna'im*, p. 58.

²⁰ Vgl. Maimonides, *Misjné Tora*. Hilchot Tesjoeva, 1,1

²¹ Zie *Misjna*, Pirké Avot II,5.

wie zich niet gestimuleerd weet door kennis over het voorbeeldige gedrag van de chasidim in wier nabijheid hij verkeert, zal zichzelf uiteraard minder snel extra vroom gaan gedragen. Meïri legt in zijn commentaar bij Pirké Avot (2,10) een speciaal accent. Met de term '*am ha-arètz*' (letterlijk 'volk van de aarde') worden naar zijn mening met name personen aangeduid die zich vrijwel uitsluitend om wereldse zaken bekommeren. De visie van Meïri sluit aan bij wat Hillel (evenals Rabbi Akiva hier in Avot de-Rabbi Nathan) heeft gezegd: 'En niet iedereen die veel handel drijft, zal wijsheid verwerven.'²²

Iemand die die zich vrijwel bij uitstek voor wereldse aangelegenheden interesseert, behoort doorgaans niet tot de beste Tora-leerlingen. Wie excessief op handel is gericht, zal allicht minder aandacht tonen voor geestelijke zaken. Zo iemand streeft winstbejag na en is gewend om te gaan met exacte gewichten en precieze getallen. Uit sociale bewogenheid reukeloos omgaan met regels is hem doorgaans vreemd. Een *am ha-arètz* streeft in de eerste plaats naar geldelijk gewin voor zichzelf. De soms uit mensenliefde noodzakelijke souplesse van de chassied zal hij niet kunnen opbrengen.

Een tweede barrière in het leerproces is schaamte in de zin van valse bescheidenheid. Het gaat hier om schaamte van iemand die door gebrek aan bescheidenheid en vanuit zelfgenoegzaamheid nog geen spoor van onwetendheid wil tonen. Daarom verkiest zo iemand ervoor om geen vragen te stellen, suggererend dat hij het allemaal allang weet. Helder is deze gedachte verwoord in het kleine talmoed-traktaat Dèrèch Èrèt:

»Indien je ernaar verlangt om te leren, zeg dan niet ten aanzien van iets waarvan je niet gehoord hebt: 'Ik heb ervan gehoord.' [of: ten aanzien van wat je niet begrepen hebt: 'Ik heb het begrepen']. En indien men je een vraag stelt over iets waarin je helemaal niet kundig bent, schaam je dan niet te zeggen: 'Ik weet het niet.' En wanneer men je iets wil leren en je hebt er niet van gehoord: 'leer het mij.'²³

Een derde barrière voor het leerproces is een snel geagiteerd rakende leraar, een *kafdan*. Dat is een ongeduldige docent, die snel geïrriteerd raakt en bij de geringste tekortkoming van een leerling ophef maakt. Aan zo een leraar durven leerlingen allicht geen vragen te stellen. In dit geval niet zozeer uit zelfgenoegzaamheid of schaamte, als wel uit angst en ongemak.²⁴

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 41b

Hij (Akiva) was gewoon te zeggen: Waarom sterven Tora-leerlingen wanneer zij nog jong zijn? Niet omdat zij ontucht plegen en niet omdat zij roven, maar omdat zij hun Tora-studie onderbreken en zich bezighouden met zinloos gezwets; buitendien beginnen zij niet (verder met studeren) op het punt waar zij hun studie (het laatst) onderbraken.

Uitleg

Deze uitspraak van Rabbi Akiva zet associatief de waarneming voort dat te veel bemoeienis met wereldse zaken dodelijk kan zijn voor succesvolle Tora-studie. Verlies van levenswaarde geldt wel in heel sterke mate voor zinloos geklets over dingen die niets met Tora-studie van

²² Misjna, Pirké Avot ibid. Zie verder Babylonische Talmoed, Berachot 47b. De gemiddelde *am ha-arètz* is iemand die het niet zo nauw neemt met allerlei rituele *mitzwot* en die niet regelmatig omgaat met Tora-wijzen.

²³ Dèrèch Èrèt Zoeta II,5; zie M. van Loopik, *De wegen der wijzen en de weg van de wereld*, Kampen 1989, 70. Zie ook Dèrèch Èrèt Zoeta VII,1, a.w., 85.

²⁴ Zie ook commentaar van van Rambam en Rabbi Jona op Misjna, Pirké Avot ibid.

doen hebben. De dood van nog jonge leerlingen kunnen we hier ook in overdrachtelijke zin verstaan. Wie al in zijn jeugd zich telkens richt op inhoudsloos gezwets en daarom zijn Tora-studie verwaarloost, verspeelt al vroeg de zin van het leven. Zonder uitzicht op het verwerven van kennis de toekomst tegemoet treden, is in zekere zin erger dan om (af en toe) een misstap te begaan zoals een vorm van roof of ontucht, incidentele momenten waarin een mens fouten maakt.

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 41b

Rabbi Sjim'on ben El'azar zegt: Israël dat buiten het land (Israël) verblijft, bedrijft afgodendienst, in onschuld (reinheid). Hoe is dit? (Bij voorbeeld): een heiden bereid een drinkgelag voor ten behoeve van zijn zoon en hij nodigt alle Joden uit in zijn stad; ook al eten en drinken zij (van het hunne) en voorziet hun (eigen) bediende hen van drinken, dan rekent de Schrift het hen (toch) aan alsof zij dodenoffers hebben gegeten; zoals er gezegd is: 'En zij jullie roepen en jullie zouden eten van hun offers' (Ex. 34:15).

Uitleg:

De tekst komt hier terug op de al eerder genoemde plicht om in het land Kena'an te wonen. Deze waarschuwing sluit tevens op associatieve wijze aan bij de eerder genoemde oorzaken die Tora-studie belemmeren en voorbeeldig gedrag verhinderen. In het bijzonder het verblijf in het land Israël is een factor die aan Tora-studie en goede zeden kan bijdragen. De uitspraak van Rabbi Sjim'on ben El'azar hier in Avot de-Rabbi Nathan lijkt niet geheel eenduidig. Aan de ene kant beluisteren we de waarschuwing om zich nooit vrijwillig in een ander land dan Èrèt Jisra'él te vestigen. Aan de andere kant lijken zijn woorden ('in onschuld') een milde benadering van hen die in de diaspora verblijvend onbewust en per ongeluk een overtreding hebben begaan.

In de Babylonische Talmoed²⁵ is de waarschuwing van Rabbi Sjim'on in nagenoeg dezelfde bewoordingen overgeleverd op naam van Rabbi Jisjma'él. Ook daar wordt gezegd dat iemand zich in een 'heidense' omgeving in alle onschuld schuldig kan maken aan overtreding, zonder kwade bedoeling. Vervolgens stelt de Talmoed wel de vraag op of deelname aan een banket in een heidense context omgeving zondermeer en altijd als vorm van afgodendienst kan gelden, zeker wanneer iemand als Joodse gast van eigen voedsel eet en eigen drank drinkt. Men kan niet zomaar letterlijk stellen dat iemand in dat geval van een heidens offer eet, hetgeen het citaat in Exodus toch zou bewijzen! Raba wijst erop dat het aangevoerde Schriftbewijs uit Exodus niet slechts refereert aan eten van een heidens offer als zodanig, maar ook deelname aan een bepaalde (als afgodisch uit te leggen) feestelijke gelegenheid veronderstelt. De tekst refereert namelijk aan een banket als onderdeel van een of ander heidense viering of feesttijd, op grond van de woorden: *'En zij jullie roepen'* (Ex. Ibid.). Je bent dus al in overtreding wanneer je als Jood een uitnodiging tot een maaltijd als onderdeel van een of ander bedenkelijk gebeuren aanvaart, zelfs als je uitsluitend van eigen voedsel eet en eigen drank gebruikt. Ondanks alle goede bedoelingen en 'in alle onschuld' heb je dan mogelijk al een vorm van afgoderij begaan door aanwezigheid bij de samenkomst als zodanig. Zo we mogen spreken van een duidelijke overtreding moet er dan wel sprake zijn van een directe tijdsrelatie tussen de maaltijd (samenkomst) en een of ander heidense viering of feesttijd. Daartoe wordt ook een heidense bruiloft gerekend.

Opmerkelijk genoeg ontbreekt in enkele handschriften van Avot de-Rabbi Nathan de

²⁵ Zie de gehele discussie in Talmoed Bavli Avoda Zara 8a-b.

toevoeging: ‘in onschuld’. Volgens deze (mogelijk meer oorspronkelijke en) kortere versie veroordeelt Rabbi Sjim’on het verblijf buiten het land Israël zonder verdere nuancerings als blootstelling aan afgodendienst! Dat is evenzo in de weergave van de spreuk in de Tosefta.²⁶ De boodschap blijft hoe dan ook, welke versie we ook kiezen, navenant. Er is geen veiliger plek voor wie Tora-geboden in alle ernst wil naleven dan het land Israël zelf! In de Tosefta is de uitspraak van Rabbi Sjim’on ben El’azar binnen een wat bredere context overgeleverd. De teneur is daar dat wie **vrijwillig** buiten het land Israël verblijft zich aan het gevaar van afgodendienst blootstelt, omdat hij daar ook onbewust en zonder opzet overtredingen kan begaan die daarmee geassocieerd kunnen worden. De context in de Tosefta sluit aan bij een uitspraak, toegeschreven aan koning David, dat iedereen die het land Israël verlaat **in tijden van vrede**, daarmee *als het ware* al afgodendienst bedrijft. Uiteraard zijn in de traditie vele en uiteenlopende meningen ontstaan over de vraag of terugkeer uit de diaspora plicht is en in welke mate (vrijwillig) verblijf in de diaspora als onnodige blootstelling aan afgodendienst geldt.²⁷

Slot tekst Avot de Rabbi Nathan 41b (Pirké Avot 3,11)

Rabbi Eli’èzèr van Modi’in zegt: Wie Sabbatdagen ontheiligt en wie de feesten veronachtzaamt, wie het verbond van het vlees (de besnijdenis) ongedaan maakt of opheft (*me-pér*) en wie de Tora (met opzet) verkeerd interpreteert, ook al bezit hij Tora(-kennis) en goede daden, hij zal geen deel hebben aan de komende wereld.²⁸

Uitleg:

De hier genoemde zaken zijn alle identiteit bevestigend. Tussen de regels door zinspeelt Rabbi Eli’èzer dus op de dreiging dat geloofsgenoten naar assimilatie neigen en het jodendom de rug toekeren. Op dit gevaar zinspeelde onuitgesproken ook al de voorafgaande uitspraak over nadelen van het verblijf in de diaspora. Wie (onder invloed van een heidense omgeving) het geheiligde niet langer respecteert, de Joods feesten niet meer naar behoren meeviert, de besnijdenis misacht (of zelfs ongedaan maakt) en onder vreemde invloed de (halachische) uitleg van de Tora verdraait en naar zijn hand zet, stelt zichzelf buiten de gemeenschap. Daarom zal een dergelijk persoon geen deel hebben aan de komende wereld samen met de rest van het Joodse volk.

Onder meer B. Bacher opperde de niet onwaarschijnlijke mogelijkheid dat Rabbi Eli’èzer uit Modi’in zich hier speciaal afzette tegen christelijke apostelen en gnostici, die de Tora op een on- of anti-halachische manier verklaarden.²⁹

Rabbi Jona suggereert in zijn commentaar op Pirké Avot dat iemand door de hier opgesomde tekortkomingen ook het eigen aardse leven bekort, omdat hij daarmee juist die zaken misacht en nalaat die hem nog zouden kunnen corrigeren!

²⁶ Zie Tosefta Avoda Zara IV, 4 v. En vgl. A. Büchler *Studies in Sin and Atonement*, London 1928, 319.

²⁷ ie voor een uitgebreide halachische verhandeling over de plicht in Eretz Jisra’el te wonen J.D. Bleich, *Contemporary Halakhic Problems*, New York 1977, hoofdstuk I.

²⁸ In de handschriften treffen we ook aan: ‘Wie heilige zaken ontheiligt, wie de feesttijden veronachtzaamt enz.’ En: ‘Wie het verbond van Avraham ongedaan maakt’. Een paralleltekst in Pirké Avot 3,11) noemt in een alternatieve versie ook nog: ‘wie zijn naaste in het openbaar beschaamd maakt.’ Waarschijnlijk is dit laatste later toegevoegd. Talmoed Sanhedrin (90a en 99a-b), noemt in dit verband ook nog een persoon die ontkent dat de gehele Tora, zonder enige uitzondering, aan Mosjè op de berg Sinai is geopenbaard.

²⁹ Zie B. Bacher, *Die Agagda der Tannaiten*, Strassburg 1903, 190 (mede verwijzend naar Sifré Bemidbar, par. 112 en Babyloniosche Talmoed 99a).

Van kwaad tot erger – optelsom van fouten

Tekst Avot de Rabbi Nathan p. 42a

Rabbi Akiva zegt: Wie een vrouw huwt die niet geschikt voor hem is, begaat een overtreding tegen vijf verboden³⁰, vanwege *'Je zult geen wraak nemen'* (Lev. 19:18), vanwege *'Je zult je naaste niet haten in je hart'* (ibid.), vanwege *'Je zult je naaste liefhebben als jezelf'* (ibid.), en vanwege *'en opdat jouw broeder samen met jou leeft'* (Lev. 25:36). Omdat hij haar haat, wenst hij haar dood en (dientengevolge) doet hij het gebod van *'gaat geen en vermenigvuldigt jullie'* te niet (Gen. 1:28).

Uitleg:

De waarschuwing aan het begin van hoofdstuk 26 wordt hier voortgezet: maak een extra omheining rond de geboden, opdat je tot beter gedrag komt en niet tot overtreding geraakt. De inhoud van deze spreuk spreekt klare taal en behoeft in feite geen uitleg. Rabbi Akiva beschouwde evenals Hillel de Oude het gebod tot naastenliefde als gulden regel van de Tora. Rabbi Akiva benadrukt hier het belang van de liefde bij uitstek, tussen echtgenoot en echtgenote. Hij wijst op de uitwerkingskracht van oplopende emoties. Uit haat en afkeer kunnen de meest verwerpelijke daden resulteren.

In een glijdende schaal van negatieve gevoelens wordt een proces in gang gezet dat uitloopt op een culminatiepunt van kwaad. De niet liefhebbende echtgenoot zal mogelijk uiteindelijk zelfs de dood van zijn echtgenote wensen. De waarschuwing voor escalatie van negatieve emoties is eveneens scherp verwoord in een verwante overlevering uit de midrasj op het boek Devarim:

»'En niet zul je onschuldig bloed vergieten ... anders zal er bloedschuld op je rusten. Wanneer iemand zijn naaste haat, op de loer gaat liggen, tegen hem opstaat, hem (vervolgens) neerslaat zodat hij sterft etc.' (Deut. 19:10-11). Daarom zegt men: Wanneer iemand een licht gebod overtreedt, zal hij uiteindelijk ook een zwaar gebod overtreden. Overtreedt hij (het gebod) *'Je zult je naaste liefhebben als jezelf'*, dan zal hij uiteindelijk het verbod overtreden van *'Je zult geen wraak nemen en geen wrok koesteren'* (Lev. 19:18), en dat van *'je zult je zult je broeder niet (in je hart) haten'* (Lev. 19:17) en dat van *'Je broeder zal samen met jou leven'* (Lev. 25:36), totdat hij ertoe komt om bloed te vergieten. Daarom staat er geschreven: *'Wanneer iemand zijn naaste haat, op de loer gaat liggen en tegen hem opstaat'* Deut. 19:11).«³¹

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 42a

Hij die voedsel eet dat zijn lijf niet goed bekomt, overtreedt drie negatieve geboden, want hij minacht zichzelf, minacht het voedsel, en spreekt op onterechte wijze een zegen uit.

³⁰ In werkelijkheid zijn het drie verboden en twee geboden.

³¹ Zie Sifré Devarim, § 186-187.

Uitleg:

Het geldt als overtreding om voedsel te nuttigen dat ongezond is en het lichaam schaadt. Zo wijst Maimonides in zijn wetscodex op de halachische verplichting om de gezondheid van het lichaam mede door goed voedsel te ondersteunen en om schadelijke stoffen te mijden. We moeten niet eten omdat het lekker is, maar om het lichaam te sterken, opdat we de Schepper met al onze vermogens kunnen dienen.³² Daarom moet iemand bijvoorbeeld geen onrijpe of bedorven vruchten eten. Het getuigt ook van minachting voor voedsel als zodanig, wanneer onze manier van gebruik ervan schadelijk is voor de gezondheid. Tegelijkertijd betekent het een vorm van verspilling.

Onterecht een zegen uitspreken over voedsel dat slecht is voor de gezondheid, komt neer op een derde wandaad die we dan begaan: misbruik van Gods naam.³³

Wees oprecht bescheiden

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 42a

Rabbi Jehoeda ben Ilai zegt: Wanneer een mens sterft en een zoon nalaat, en deze – omdat hij geen Tora geleerd heeft van zijn vader – heengaat en Tora leert van anderen, dan is hij (allicht) uit op gevlij.

Uitleg:

Een eerlijke motivatie van de zoon om te studeren, kunnen we in de beschreven situatie voorzichtig in twijfel trekken. De voorafgaande tekst over *onoprechtheid* bij het zeggen van een zegenspreuk sluit aan bij wat hier gezegd is over de mogelijk *onoprechte* motieven van een zoon die uitsluitend op eigen initiatief Tora leert.

Een talmoedische overlevering sluit wonderwel aan bij wat Rabbi Jehoeda ben Ilai zegt. Die overlevering kent extra grote waarde toe aan Tora-kennis die van generatie op generatie is doorgegeven. Zo lezen we: ‘Wie zelf een geleerde is en zijn zoon is een geleerde, en diens zoon ook weer, dan zal de Tora nooit wijken van zijn nakomelingen etc.’³⁴ Het tegendeel geldt voor Tora-wijsheid van een persoon, wiens overleden vader een ongeletterd man was, zonder streven naar Tora-kennis en zonder de behoefte om zijn kinderen die kennis wel te doen verkrijgen.

»Rav Chamma³⁵ sprak: Wat is bedoeld met: *‘In het hart van wie begrijpt, rust wijsheid; (maar) wat (of wie) te midden van dwazen is, wordt gekend?’*³⁶ (Spr. 14:33). *‘In het hart van wie begrijpt, rust wijsheid’* – dit verwijst naar een Tora-geleerde die de zoon is van een Tora-geleerde; *‘(maar) wat te midden van dwazen is, wordt gekend’* – (verwijst) naar een

³² Zie Maimonides, Misjné Tora, Hilchot De’ot III,2.

³³ Zie in dit verband Misjna Berachot VI,3; met name een zegen uitspreken na het eten van sprinkhanen, een dier dat slechts enorme schade veroorzaakt, geldt als verwerpelijke dwaasheid.

³⁴ Babylonische Talmood, Bava Metzia 85a.

³⁵ Babylonische Amora, vierde en vijfde generatie.

³⁶ Gewoonlijk vertaald als: zelfs te midden van dwazen wordt zij (d.w.z. deze wijsheid) herkend.

Tora-geleerde die de zoon is van een *am ha-arètz*.³⁷ Ulla sprak: Spreekwoordelijk betekent dit dat een enkele steen het hardst in de kruik rammelt. «³⁸

Een geleerde binnen een hele familie van geleerden valt niet zo op. Omdat het verwerven van Tora-kennis voor hem vanzelfsprekend is, voelt hij geen behoefte om met zijn kennis te koop te lopen. Maar een Tora-geleerde uit een familie waarin niemand echt op Tora-studie gericht is, valt op. Hij wil zich allicht op zijn zelf verworven eruditie voorstaan. Zeker wanneer hij geheel op eigen initiatief gestudeerd heeft.

Een gebrek aan nuance is hier aanwezig, aangezien iemand zich ook uit pure liefde Tora-kennis eigen kan maken, zonder hang naar faam en in alle bescheidenheid!

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 42a

Rabbi El'azar ha-Kappar zegt: Weest niet als de bovenbalk van een deur die de hand van een mens niet kan bereiken, noch als de hoogste trede (van de toegang) die het gelaat doet beschadigen, en niet als de middelste trede die de voeten doet stoten, maar als de laagste trede waarop iedereen stapt, en die – als het hele gebouw (al) tot een ruïne is vervallen – op zijn plaats blijft.

Uitleg:

In associatieve verbinding met de voorafgaande uitspraak – die zelfvoldaanheid over Tora-kennis hekelt – roept het slot van dit hoofdstuk op tot deemoed en opperste nederigheid. Een verwant gezegde treffen we aan we in het Talmoed-traktaat Dèrèch Èrèt Zoeta:

»Wees niet als een grote poort die de wind binnenlaat, en niet als een kleine poort die de aanzienlijken degradeert, maar wees als de laagste drempel waar iedereen op treedt etc.«³⁹

Een hoge poort staat voor hoogmoed en ongenaakbaarheid. Een lage poort en toegang de gradeert aanzienlijke personen op het moment van binnengaan, omdat zij daarbij moeten bukken en het hoofd moeten buigen.

Enige archeologische voorkennis is vereist om het vervolg van de spreuk over de laagste trede inzichtelijk te maken. De toegang tot gebouwen was in de oudheid doorgaans relatief klein om in de zomer hitte en in de winter koude buitenshuis te houden. Gebouwen hadden vaak een relatief kleine toegangspoort, die hoger dan het straatniveau werd aangebracht, omdat ook de vloeren van huizen (in verband met slechte waterafvoer) wat hoger lagen.

Hier in ARN schildert rabbi El'azar ha-Kappar zo'n (kleine en lage) poort voor ogen, met meerdere (vaak drie) treden van verschillende hoogte. Het gezegde refereert dus aan de verschillende drempelniveaus die deuren in de eerste eeuwen van de gangbare jaartelling kenmerkten. Het hoogste gedeelte van de drempel lag net buiten (of onder) de deur om stof en vocht te weren. Het middelhoge gedeelte lag net daarvoor en diende als opstapje. Het laagste

³⁷ D.w.z. een ongeletterd man die zich voornamelijk met wereldse zaken bezig houdt, zodat de geleerdheid van zijn zoon extra opvalt.

³⁸ Babylonische Talmoed, Bava Metzia 85b. Genoemd in het commentaar Ben Avraham van Delyatin in Avot de-Rabbi Nathan, ed. Wilna. Volgens een uitspraak van Rabbi Jonathan ben Josef (in de Babylonische Talmoed Sota 22a) is het feit dat iemand zijn zoon geen liefde voor de Tora bijbrengt op zich al kenmerkend voor een '*am ha-arètz*'.

³⁹ Dèrèch Èrèt Zoeta I,3; zie ed. M. van Loopik, *De Wegen der Wijzen en de weg van de wereld*, Kampen 1989, 65-66.

gedeelte lag achter de deur, bijna op dezelfde hoogte als de vloer van het gebouw. Hierop moest iedereen wel treden die over het hoogste gedeelte stappend naar binnen ging. Op de bovenste gedeelte stappend, moest men het hoofd bukken om zich niet te stoten en het gelaat niet te verwonden aan de bovenbalk van de poort. Het gezicht van wie binnentrad, was bij het binnengaan tijdelijk aan het zicht onttrokken voor iemand die zich (al) in het gebouw bevond. Dit degradeerde (zo de tekst uit Dèrèch Èrèt) aanzienlijke bezoekers die zich moesten bukken om naar binnen te kunnen gaan. De middelste trede of een middelhoge drempel bracht juist weer het gevaar mee, dat men daaraan de voet stootte. Daarom was het ideaal om te zijn als juist de laagste drempel, dus als de onderste trede waarop iedereen zijn voet plaatste, zonder te hoeven bukken en zonder het hoofd te stoten. Noch hoogmoed, noch gematigde bescheidenheid, maar de grootste nederigheid wordt van een Wijze verwacht!

Zo vinden het eveneens verwoord in Dèrèch Èrèt Zoeta III,16:

»Wees niet als het hoogste gedeelte van de drempel (toegangstreden) dat de voeten verwondt. En wees ook niet als het middelhoge gedeelte van de drempel (net buiten de deur), waarop alleen iemand zit die zich zorgen maakt. Wees echter als het laagste gedeelte van de drempel waar de meeste mensen op stappen en dat op zijn plaats verankerd blijft wanneer uiteindelijk het hele gebouw tot een ruïne is vervallen.«⁴⁰

Niet een hovaardig mens en ook niet een matig bescheiden mens, maar alleen een buitengewoon nederig persoon zal blijvende kennis bezitten om anderen tot dienst te kunnen zijn. Zo leert de traditie: ‘Wees als een plank waarop iedereen treedt en als een boom in de schaduw waarvan iedereen zit, en als een lamp die licht verschaft aan de ogen van velen.’⁴¹

Terug naar index:

Naar volgende hoofdstuk (27):

⁴⁰ Zie Dèrèch Èrèt Zoeta III,16, ed. M. van Loopik, 75-76. Zie uitgebreide informatie in: M. van Loopik, *The Ways of the Sages and the Way of the World*, Tübingen 1991, 184-187.

⁴¹ Zie Babylonische Talmoed Eroeivin 54a en Seder Eliahoe Rabba XIV (ed. M. Friemann p. 63).